

JE LI AUSTRO – UGARSKA BILA OSUĐENA NA PROPAST?*

Autor analizira društvene i političke prilike u Habsburškoj Monarhiji te međunarodne odnose u drugoj polovici 19. i na početku 19. st. Donosi podatke o slijedu zbivanja koja su dovela do odluke o pokretanju rata Monarhije protiv Srbije 1914. i time izbijanja Prvog svjetskog rata te o razvoju prilika na ratištima, u društvenim i političkim odnosima u zemlji i svijetu koji su 1918. god. doveli do raspada Habsburške Monarhije.

Ključne riječi: Austro-Ugarska; Austrijsko Carstvo; nacija – nacionalizam.

Od stvaranja Habsburškoga Carstva u Srednjoj Europi nakon bitke na Mohačkom polju, bitan se „imperijalni diskurs“ nekoliko puta mijenjao. Pa ipak, u habsburškim zemljama unutar i izvan granica „Svetog Rimskog Carstva njemačke narodnosti“ (od vladavine cara Maksimilijana I. do 1806.), u Austrijskom Carstvu u razdoblju od 1804. do 1866. te u Austro-Ugarskoj Monarhiji u razdoblju od 1867. do 1918., multietničnost, višejezičnost i multikulturalnost bili su ključni elementi vlasti. Tako su tzv. *Kronprinzenwerk* pod patronatom nadvojvode Rudolfa stvorila 432 autora i 264 umjetnika, a to djelo u 24 sveska prikazivalo je zajedništvo svih naroda Monarhije i promicalo strategije konvergencije.¹

Kad se Napoleon I. proglasio francuskim carem u svibnju 1804., izazvao je promptan odgovor Habsburgovca Franje II., cara Svetog Rimskog Carstva: objavu iz kolovoza iste godine kojom se proglasio „nasljednim austrijskim carem“ te se od Franje II. preimenovala u Franju I. Taj dekret s jedne strane potvrđuje kontinuirano postojanje „ujedinjene austrijske zajednice država“, a s druge strane eksplicitno proglašava da svaka od tih država zadržava svoja postojeća

* Članak je nastao na osnovi predavanja „Was Austria-Hungary condemned to fail?“ koje je potpredsjednik Austrijske akademije znanosti akademik Arnold Suppan 19. lipnja 2013. održao u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti.

¹ *Die Länder Österreich-Ungarns in Wort und Bild*, hg. von Friedrich Umlauf, 24 Bde. (Wien, 1881. – 1889.); R. J. W. EVANS, *Communicating Empire: The Habsburgs and their Critics, 1700-1919*, Transactions of the Royal Historical Society 19 (2009.), pp. 117-138, see 133.

prava, svoj ustav, privilegije i ustroj; posebnim reskriptima to je potvrđeno za ugarske zemlje i za Češku. „Porodična kruna“ cara Rudolfa II. upisana je kao glavni austrijski dragulj, a skladba *Kaiserhymne* (Carska himna) Josepha Haydna postala je službenom carskom himnom kako bi se suprotstavila *Marseljezi*. Sada je postojao austrijski car, no ne i Austrija kao centralizirana carska država poput Francuske. Francuska revolucija izjednačila je „narod“ s „nacijom“ i „državom“ te učila da suverenitet pripada zajednici građana. Jedna od inačica modernog nacionalizma, državni nacionalizam, izjednačila je pojam nacije i državljanstva te uvela jedan državni jezik. No koje je to značenje imalo za Habsburško Carstvo, gdje je početkom 19. stoljeća austrijski car vladao različitim nacijama i ljudima različitih vjeroispovijesti i gdje se političke granice nisu podudarale s kulturnima? Kako su etnički nacionalizmi, druga inačica nacionalizma, bez čvrste društvene osnove mogli krenuti u borbu protiv politike njihovih vlada? Kako su političke i kulturne elite naroda bez suverenosti reagirale na modernizaciju Carstva?²

Nakon nove reorganizacije Europe ostvarene na Bečkom kongresu 1814./15., Austrijsko Carstvo ostalo je središnjom silom kontinentalnog sustava ravnoteže, no Austrija i njezin državni kancelar, knez Metternich, bili su u biti preslabi da bi uistinu djelotvorno preuzeli tu ulogu. Unatoč tomu, mnoge od granica dogovorenih u Beču održale su se duže od stoljeća. Pa ipak, Austrija nije mogla slijediti snažni ritam mladonjemačkog nacionalnog pokreta zbog nacionalnih pokreta Mađara, Talijana, Poljaka, Čeha i Hrvata koji su ustali protiv rastuće germanizacije. Temeljna se slabost Habsburške Monarhije sastojala u tomu što je od njezinih dvanaest najvećih naroda samo pet – Mađari, Česi, Hrvati, Slovaci i Slovenci (nakon 1878. i bosanski Muslimani) – živjelo isključivo unutar granica Carstva, dok je većina preostalih sedam – Nijemaca, Talijana, Poljaka, Ukrajinaca, Rumunja, Srba i Židova – živjela i izvan granica Monarhije. Začudo su međutim u Metternichovu razdoblju nacionalne kulture nekih od nenjemačkih naroda Austrijskoga Carstva doživjele procvat, napose kod Mađara, Čeha i Hrvata. Osnivanje Mađarske akademije znanosti, koju je utemeljio grof István Széchenyi 1825., kamen temeljac je na putu prema modernoj mađarskoj nacionalnoj državi. No Lajos Kossuth i njegova „saborska mladež“ zanemarili su zahtjeve drugih nacija u Ugarskoj, posebice Ilirskoga pokreta hrvatske inteligencije okupljene oko Ljudevita Gaja koji su podržavali neki od članova tadašnje bečke vlade (*Staatskonferenz*). Usprkos tome novo „liberalno“ plemstvo proglasilo je 1844. mađarski službenim jezikom u svim upravnim tijelima, sudovima i ško-

² James J. SHEEHAN, *German History, 1770-1866* (Oxford, 1989), p. 6; Evans, *Communicating Empire*, pp. 123-126; cf. A. J. P. TAYLOR, *The Habsburg Monarchy, 1809-1918. A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary* (London, 1948.; New York, 1965.).

lama unutar granica kraljevstva; a tri godine potom Hrvatski je sabor latinski zamijenio hrvatskim kao službenim jezikom u Hrvatskoj i Slavoniji.³

U svibnju 1848. gotovo nitko u Europi nije očekivao da će se Austrija morati braniti od kombinirane navale liberalizma i nacionalizma. Nekoliko dana nakon što su glasine o novim nemirima u Francuskoj stigle do Beča, Kossuth je održao inauguracijski govor u donjem domu Ugarskog sabora u Požunu (Bratislavi) zahtijevajući transformaciju našeg sadašnjeg sustava vlasti u odgovorno i neovisno mađarsko ministarstvo. Članovi skupštine Donje Austrije također su pripremili adresu vladaru, a 12. ožujka bečki su studenti odlučili predati caru peticiju kojom su tražili slobodu tiska, nastave i vjeroispovijesti te predstavništvo naroda. U ponedjeljak, 13. ožujka na ulicama najužega centra počeli su se okupljati studenti, radnici, prolaznici i izgrednici, koji su provalili u zgradu zemaljske vlade. Nadvojvoda Albrecht, najstariji sin nadvojvode Karla, poslao je trupe bečkoga garnizona, koje su otvorile vatru, ubile četiri osobe te ih mnogo više ranile. Građani, civilna garda i naoružani studenti zahtijevali su da Metternich odstupi. Car Ferdinand – koji je, čuvši da je izbila revolucija, navodno rekao: *Imaju li oni dozvolu?* – odmah se povukao izjavivši: *Kažite narodu da pristajem na sve.* Iste večeri Državna konferencija prisilila je Metternicha da podnese ostavku i on je iduće noći napustio Beč.⁴

Izazov Njemačke narodne skupštine u Frankfurtu nije utjecao samo na austrijske Nijemce nego i na Čehe, Slovence u Štajerskoj, Koruškoj, Kranjskoj i Gorici te Talijane u Primorju i Trentinu. Slijedeći primjer češkoga povjesničara Františka Palackog, koji je odbio poziv za sudjelovanje na frankfurtskom pretparlamentu – *Nisam Nijemac, barem se takvim ne osjećam, već sam Čeh slavenske rase i posvetio sam sav svoj imetak i sve svoje sposobnosti služenju svom narodu za sva vremena* – 70 austrijskih izbornih okruga, većina njih u Češkoj, nije imala svoje zastupnike u Frankfurtu, bilo stoga što ondje nisu održani izbori, bilo stoga što se izabrani zastupnik nije pojavio. S druge strane, nacionalni pokreti proširili su se diljem Habsburške Monarhije boreći se svugdje za ustavom zajamčene građanske slobode i samostalnu političku opstojnost. Česi, Slovaci, Slovenci i Ukrajinci

³ Helmut RUMPLER and Martin SEGER, *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, vol. IX: *Soziale Strukturen*, 2. Teilbd.: Die Gesellschaft der Habsburgermonarchie im Kartenbild. Verwaltungs-, Sozial- und Infrastrukturen. Nach dem Zensus von 1910 (Wien, 1910.); Robert A. KANN and Zdeněk V. DAVID, *The Peoples of the Eastern Habsburgs Lands, 1526-1918* (Seattle and London, 1984.), pp. 185-291; George BARANY, *The Age of Royal Absolutism, 1790-1848*, in: Peter F. SUGAR – Péter HANÁK – Tibor FRANK (eds.), *A History of Hungary* (Bloomington – Indianapolis, 1990.), pp. 174-208; Jaroslav ŠÍDAK, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća* (Zagreb, 1973.).

⁴ Carlisle A. MACARTNEY, *The Habsburg Empire, 1790-1918* (London, 1968), pp. 323-24; Erich ZÖLLNER, *Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart* (Wien-München, 8th ed., 1990.), p. 356.

okrenuli su se austroslavizmu, dok su Hrvati, Srbi i Rumunji pristali uz dvor i austrijsku vladu protiv mađarske vlade grofa Lajosa Batthyányja. Strahujući od nove revolucije naoružanih studenata i radnika u Beču, dvor je pobjegao u Innsbruck, no 81-godišnji feldmaršal grof Joseph Radetzky poveo je multinacionalne snage u niz pobjeda protiv Pijemonta i Sardinije te ustanka u Milanu i Veneciji, što je bio prvi jasan znak da su revolucionari ranjivi.⁵

Premda se politička strategija Čeha, Slovaka, Rusina, Slovenaca i Hrvata temeljila na uvjerenju da je Habsburška Monarhija prikladan okvir za male narode smještene između Rusije i Njemačke, samo kad bi imala dosljedni federalni ustroj, revolucije 1848./49. jasno su pokazale nepodudarnost interesa različitih europskih nacionalnih pokreta. Pjesnik Franz Grillparzer iznio je 1849. svoju radikalnu osudu nacionalizma općenito: *U novije vrijeme put obrazovanja vodi od humanosti preko nacionalnosti do bestijalnosti (Der Weg der neuern Bildung geht/ Von Humanität/ Durch Nationalität/ Zur Bestialität)*. No Habsburgovci su iz svog revolucionarnog iskustva izvukli važnu pouku: *stari anacionalni ili supranacionalni načini zastarjeli su; budućnost bi trebala biti multinacionalna*. Premijer lord Palmerston izjavio je u srpnju 1849. u donjem domu britanskog parlamenta: *Austrija je najvažniji element ravnoteže među europskim silama. Austrija se nalazi u centru Europe i prepreka je s jedne strane pripajanju te s druge strane invaziji. Prema mome mišljenju, europska politička neovisnost i sloboda povezane su s opstankom i cjelovitošću Austrije kao europske sile*.⁶

Austrijski premijer Schwarzenberg vjerovao je da bi Habsburško Carstvo, osnaženo središnjom upravom, moglo vratiti svoju raniju poziciju u Europi. Zajedno s ministrom trgovine Bruckom ukinuo je unutarnje carinske granice s Ugarskom i planirao stvoriti srednjoeuropski ekonomski prostor nadajući se da će tim planom privući ne samo Nijemce koji žive unutar granica Austrijskoga Carstva nego i one izvan njegovih granica; čime bi bio stvoren imperij od 70 milijuna stanovnika. Ali su joj se Francuska i Rusija odupirale, a Pruska je promicala carinsku uniju. Austrijska politika u doba neoapsolutizma bila je u suprotnosti s „duhom vremena“ (tzv. *Zeitgeist*). Centralistička, germanizaciji usmjerena nova Austrija bila je istodobno građanska država, koja je zadržala temeljna dostignuća građanske revolucije: oslobođenje kmetova, jednakost građana pred zakonom i srazmjerno oporezovanje. Vlada je na mjesta koja su ranije zauzimali izborni dužnosnici postavila stručnjake iz redova srednje klase te je

⁵ Jiří KOŘALKA, *František Palacký (1798-1876). Der Historiker der Tschechen im österreichischen Vielvölkerstaat* (Wien, 2007), pp. 269-276; Heinrich LUTZ, *Zwischen Habsburg und Preußen. Deutschland 1815-1866* (Berlin, 1985), pp. 264-65.

⁶ Helmut RUMPLER, *Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatszerfall der Habsburgermonarchie* (Wien, 1997), pp. 374-379; Macartney, *Habsburg Empire*, pp. 495-539; Evans, *Communicating Empire*, p. 128.

nastojala dosljedno odvojiti upravne funkcije od pravosudne. Nakon propasti neoapsolutizma 1859. novim se ustavom, uz uspostavu dvodomnog parlamenta u krunskim zemljama, nastojalo osigurati političku ravnotežu između zemljoposjednika, buržoazije i visokoobrazovanoga građanstva. Iako je novo Carevinsko vijeće trebalo obuhvatiti Ugarsku, Erdelj, Hrvatsku i Slavoniju te Vojnu krajinu, liberalno plemstvo pod vodstvom Ferenc Deáka zahtijevalo je ponovno ujedinjenje zemalja ugarske krune, Hrvatski sabor i utjecajni biskup Josip Juraj Strossmayer suprotstavili su se slanju zastupnika u bečko Carevinsko vijeće.⁷

Poslije 1850. sustav međunarodnih odnosa promijenio se na štetu Austrije. Zbog neutralnosti u Krimskom ratu, austrijska vanjska politika ostala je izolirana i od zapadnih sila i od Rusije. Tako je Napoleon III. mogao nastaviti s istiskivanjem Austrije iz Italije, dok je novi pruski premijer, Otto von Bismarck, nastojao Austriju istisnuti iz Njemačke konfederacije. Uspostavom Kraljevine Italije i Njemačkoga Carstva i u Srednjoj Europi je započela era suverenih nacionalnih država. Nepovjerenje koje je vladalo između dinastija Habsburg i Hohenzollern te rastući antagonizam između Austrije i Pruske u dugotrajnoj „borbi za prevlast u Njemačkoj“ dosegнули su 1866. najvišu točku. Dana 3. srpnja 1866., sjeverno od češke utvrde Hradec Králové (Sadove), spoj bolje logistike, suvremenijeg naoružanja i nadmoćnog zapovjedništva odlučio je o ishodu bitke u kojoj je sudjelovalo oko 440.000 boraca, i to u korist Pruske. Nakon poraza Austrije, doba Habsburgovaca kao njemačkih vladara završilo je. Međutim, nije nestao problem nacionalnog identiteta, koji je od početka 19. stoljeća zaokupljao njemačko-austrijske intelektualce. *Tvrdite da ste osnovali carstvo*, kritizirao je Grillparzer Bismarcka 1866., *no jedino što ste učinili jest da ste uništili narod*.⁸

Novi habsburški ministar vanjskih poslova, grof Friedrich Beust, bio je uvjeren da položaj velike sile, što ga je Habsburško Carstvo imalo te koji je za cara predstavljao raison d'être postojanja države, može jamčiti jedino dualizam, uz priznanje njemačke i mađarske hegemonije nad Slavenima. Nagodba iz 1867. postala je temeljnim zakonom nove države – Austro-Ugarske Monarhije ili (kraće) Austro-Ugarske. Obje su države bile suverene u domeni svojih unutarnjih poslova i ravnopravne u domeni zajedničkih poslova, no „car Austrije i apostolski kralj Ugarske“ odlučivao je o ratu i miru, predsjedao Krunskim vijećem, imenovao zajedničke ministre, austrijske i mađarske premijere i ministre, upravitelje pokrajina, hrvatskog bana, gradonačelnike Beča i Budimpešte, generale i admirale te visoke dužnosnike (uključujući suce i sveučilišne profesore). „Zajednički poslovi“ (k.u.k. = car-

⁷ Éva SOMOGYI, *The Age of Neoabsolutism, 1849-1867*, in: Sugar – Hanák – Frank, *Hungary*, pp. 235-251; Rumpler, *Mitteleuropa*, pp. 380-385.

⁸ Lutz, *Habsburg und Preußen*, pp. 452-470; Sheehan, *German History*, p. 911; Dominic LIEVEN, *Empire. The Russian Empire and Its Rivals* (London, 2000.), p. 166.

ski i kraljevski) pod vlašću cara i kralja bili su: vanjska politika, vojni poslovi te financije za te poslove, kao i zajednička valuta, narodna banka, carina i trgovinski ugovori. Iako područja nadležnosti Zajedničkog vijeća ministara – ministar vanjskih poslova, ministar rata, ministar financija, austrijski premijer i mađarski premijer – nisu bila ustavom definirana, praktičke potrebe pretvorile su ga u vladu. Dok su mađarski politički vođe, prema riječima J. Eötvösa, bili uvjereni *da je postojanje carstva istodobno preduvjet našeg postojanja*, njemačko-austrijski liberali shvatili su da im dualizam jamči ne samo ustavnost već i njemački centralizam na užem prostoru Austrije u suočavanju s *realnom mogućnosti uspostavljanja pokrajinskog ili nacionalnog federalizma*.⁹

Kao rezultat Austro-ugarske nagodbe, tzv. Prosinačkim ustavom iz 1867. bila je uspostavljena centralizirana politička jedinica, od toga doba nazvana *kraljevine i zemlje zastupljene u Carevinskom vijeću* (neslužbeni naziv: Cisaljantija), koja od 1915. nosi ime Austrija. Pozitivni aspekt zakona koji su sačinjavali Prosinački ustav bio je – u očima Čeha, Poljaka, Rusina, Rumunja, Slovenaca, Hrvata, Srba i Talijana – sveobuhvatna povelja o pravima, a povrh svega jamstvo jednakopravnosti jezika „običajnih“ u pojedinim zemljama u školama i vladinim tijelima. Usvojenim novim ustavom uglavnom je obilježeno vrijeme kad su javna uprava i pravosuđe bili reformirani kako bi odgovarali duhu nove ere umjerenog liberalizma. Nasuprot glasovitom austrijskom članku XIX/1867 o jednakim pravima za sve nacionalnosti (*Volksstämme*), mađarski zakon o narodnostima XLIV/1868 priznao je – u skladu s francuskim modelom nacionalne države (!) – samo jednu, mađarsku, „naciju“, tako da „narodnostima“ nije priznao nacionalna prava ni političke institucije. Štoviše, mađarski je postao službenim jezikom u parlamentu te na sudovima i fakultetima. Uporaba ostalih jezika bila je dopuštena u crkvama, županijama i lokalnoj upravi te osnovnim i nekim srednjim školama. Jedini važan ustupak budimpeštanske vlade nacionalnim interesima bila je Hrvatsko-ugarska nagodba iz 1868., *nagodba koja, za razliku od Austro-ugarske nagodbe, nije zaključena između politički ravnopravnih nego neravnopravnih strana*.¹⁰

Za razliku od Velike Britanije, Francuske, Njemačke, Sjedinjenih Američkih Država i Rusije – koje su sve smatrane nacionalnim državama koje manjim et-

⁹ Gerald STOURZH, Der Dualismus 1867 bis 1918: Zur staatsrechtlichen und völkerrechtlichen Problematik der Doppelmonarchie, in: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, vol. VII: *Verfassung und Parlamentarismus*, ed. by Helmut RUMPLER und Peter URBANITSCH, 1. Teilbd.: *Verfassungsrecht, Verfassungswirklichkeit, Zentrale Repräsentativkörperschaften* (Wien, 2000.), pp. 1177-1230; Somogyi, Neoabsolutism, pp. 247-251.

¹⁰ Gerald STOURZH, *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848-1918* (Wien, 1985.); László PÉTER, Die Verfassungsentwicklung in Ungarn, in: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, VII/1, pp. 239-540; cf. Arnold SUPPAN, *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj, 1835-1918* (Zagreb, 1999).

ničkim skupinama nisu priznavale gotovo nikakva prava – politička Austro-Ugarska činila se neuspjelom i zaostalom. Za razliku od drugih velikih sila, uključujući čak i Italiju, „Habsburgovci nisu imali prekomorske kolonije kojima bi se mogli hvaliti te koje bi mogle ujediniti narode austrijske i mađarske polovice Monarhije u osjećaju ponosa i vlastitog interesa“. No, premda je uloga dinastije poslije 1866. opala, njezino temeljno poimanje vlasti i moći nije. *Djelovati i biti doživljen kao europska velesila ostalo je prvenstvenim ciljem Franje Josipa*. Čast, pojam toliko omiljen dugovječnom caru, ocrtavao je i vrijednosti te mentalitet muške, dinastičke, aristokratske, vojne i crkvene elite koja je vladala Austro-Ugarskom.¹¹

Ništa ne daje jasniju sliku o razlici u razini modernizacije u Austro-Ugarskoj Monarhiji od industrijalizacije. Prvu je zonu činio zapadni dio austrijske polovice, češke i austrijske zemlje, koje se u odnosu na industrijski razvoj nisu znatnije razlikovale od Zapadne Europe. Tehnologija i produktivnost u tekstilnoj industriji i strojarstvu posve su zadovoljavale zapadne standarde. Isto je kasnije vrijedilo i za kemijsku i električnu industriju. Premda su austrijske i češke zemlje u hrani ovisile o Ugarskoj, austrijske pivovare i češko-moravske šećerane postale su na daleko poznate. „Prema recentnim izračunima, visina domaćeg bruto proizvoda po stanovniku bila je u austrijsko-češkom području na gotovo istoj razini kao u Francuskoj, Nizozemskoj ili Švedskoj, a samo 25 posto niža nego u Njemačkoj.“¹²

U Ugarskoj je prvi val industrijalizacije započeo nakon sklapanja Nagodbe 1867. Prvi bitan čimbenik koji je potaknuo taj proces bila je izgradnja željeznica, koja je sa sobom donijela velik priljev stranoga kapitala, što je pridonijelo jačanju proizvodnje ugljena i željeza. Drugi čimbenik bila je činjenica da su ekonomski i politički uvjeti u Austro-Ugarskoj Monarhiji veoma pogodovali mađarskim poljoprivrednim proizvodima. Visoki iznosi kapitala koje su trgovci na taj način akumulirali ulagani su u mlinarsku industriju, koja je postala vodećom granom u industrijalizaciji Ugarske, dok je Budimpešta postala po veličini drugim najvećim mlinarskim središtem na svijetu, odmah nakon Minneapolisa. Drugi val industrijalizacije trajao je između 1890. i 1913. i rezultirao je jačanjem strojarke i šećerne industrije; na Ugarsku se odnosilo 25 – 28% ukupne industrijske proizvodnje u Monarhiji.¹³

Treću zonu Habsburške Monarhije činile su, naravno, Galicija, Bukovina, Dalmacija i Bosna i Hercegovina. Ona se od ostalih bitno razlikovala po tomu

¹¹ Lieven, *Empire*, p. 161f.; cf. Roy F. BRIDGE, *The Habsburg Monarchy among the Great Powers, 1815-1918* (New York, 1990.).

¹² Iván T. BEREND – György RÁNKI, *East Central Europe in the 19th and 20th Centuries* (Budapest, 1977.), p. 25; Herbert MATIS (ed.), *The Economic Development of Austria since 1870* (Cambridge, 1994.).

¹³ Berend – Ránki, *East Central Europe*, p. 26; cf. John KOMLOS, *The Habsburg Monarchy as a Customs Union. Economic Development in Austria-Hungary in the Nineteenth Century* (Princeton, 1983.); Elena MANNOVÁ (ed.), *A Concise History of Slovakia* (Bratislava, 2000.), pp. 185-234.

što nije uspjela razbiti inerciju tipičnu za predindustrijska gospodarstva s više od 80% poljoprivrednoga stanovništva. To što je Galicija bila zaostala u industrijskom razvoju moglo se pripisati prirodnim i povijesnim uzrocima. Dok je industrijalizacija postala pokretačkom snagom u pruskoj Gornjoj Šleskoj i Poznaju te u nekim gradovima ruskog dijela Poljske, doba pare i električne struje zaobišlo je Galiciju. Samo su na nekim naftnim poljima u blizini Drohobycza otvorene manje rafinerije nafte, premda je 1905. ondje proizvedeno 5% svjetske proizvodnje nafte. Ali je mađarska vlada podržavala veću rafineriju u Rijeci i austrijsku rafineriju u Trstu; a obje su uvezile sirovu naftu iz Rusije i Amerike. Stoga je Galicija ostala i nadalje najsiromašnijom u sva tri dijela države, s akutnom prenaseljenošću ruralnih krajeva. Tako je za stotine tisuća Poljaka, Ukrajinaca i Židova emigracija u SAD bila rješenje životnog pitanja.¹⁴

David Good izračunao je razinu i stope rasta dohotka po glavi stanovnika u 22 regije Habsburškoga Carstva između 1870. i 1910. te iznio neke iznenađujuće rezultate: prema razini iz 1870., Donja Austrija (uključujući Beč) nalazila se na vrhu, a slijedile su je Češka i Šleska; iznenađenje je Salzburg na četvrtome mjestu, iza kojega su slijedili Moravska, Primorje (s Trstom), Gornja Austrija, Tirol/Vorarlberg i Koruška. Prva među ugarskim regijama zauzela je tek deseto mjesto – Podunavlje i Potisje (s Peštom), dok su tri zadnja mjesta dijelili Erdelj, Dalmacija te Hrvatska i Slavonija. Do 1910. Donja Austrija, Češka, Šleska i Salzburg zadržali su svoja mjesta, dok su međutim na petome mjestu sad bili Podunavlje i Potisje, a slijedili su Primorje i Moravska; na zadnjemu mjestu nalazila se Dalmacija slijedeći Hrvatsku i Slavoniju. Sve u svemu, Habsburško Carstvo u kasnom je 19. stoljeću doživjelo mnogo brži rast od većine europskih gospodarstava, uključujući čak i Njemačku, tako da je do 1910. BDP po glavi stanovnika dosegao gotovo 43% onoga Ujedinjenog Kraljevstva. No, pogranična područja na jugu i istoku i dalje su ostala najsiromašnijima, što je posebice pogađalo Hrvate, Srbe, Ukrajince i Rumunje.¹⁵

Premda je vojska izgubila ratove u Italiji 1859. i Njemačkoj 1866., garnizoni carskih i kraljevskih (*k.u.k.*) trupa isticali su žutu zastavu s crnim dvoglavim orlom diljem nasljednih zemalja te Češke, Galicije, Ugarske i Hrvatske naglašavajući carsku prisutnost i najravnodušnijim narodima. Vojska je postala *melting pot* nacionalnosti; časnici i vojnici osjećali su prema njoj *crno-žutu* lojalnost prevladavajući granice svog nacionalnog podrijetla. Svi su se časnici međusobno,

¹⁴ Herbert MATIS and Karl BACHINGER, Österreichs industrielle Entwicklung, in: Alois BRUSATTI (ed.), *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, vol. 1: *Die wirtschaftliche Entwicklung* (Wien, 1973.), pp. 171-174.

¹⁵ David GOOD, *The Economic Lag of Central and Eastern Europe: Evidence from the Late Nineteenth-Century Habsburg Empire* (*Working Papers in Austrian Studies* 93-7, Minneapolis, 1993.), pp. 1-36.

kao i aristokracija, oslovljavali s *Ti*, čak i feldmaršal i poručnik. Zapovjedni jezik (*Kommandosprache*) sadržavao je osamdeset njemačkih riječi, ali mnogi su časnici govorili jezikom različitim od vojnika. Uz zajedničku vojsku, nakon 1867. je uvedena austrijska i mađarska pričuvna vojska kao druga linija obrane. *Kao i car Franjo Josip, k.u.k. vojska bila je više poštovana nego što bi ulijevala strah, popularna više nego djelotvorna. Zajedno s habsburškom birokracijom, pomogla je u Podunavlju nadomjestiti jedinstvo koje je toj regiji bolno nedostajalo nakon 1918.*¹⁶

Činilo se da je misija birokracije bila proširiti uniformnost po cijelomu Carstvu, prenoseći utjecaj sa zapada na nenjemačke narode i disciplinirajući svakoga da poštuje vladarske edikte. Simboli uniformnosti prekrili su Carstvo: na svakoj zgradi suda, svakom poštanskom uredu i svakoj željezničkoj postaji nalazio se žuti štit s dvoglavim orlom. Osim titule *Hofrat*, koja je 1765. uvedena za visoke dužnosnike, nakon 1850. uvedene su i nove titule: *Sektionschef*, *Ministerialrat* i *Sektionsrat*. Friedrich Kleinwaechter, rektor Sveučilišta u Černovcima u dva mandata i jedan od najboljih analitičara carske uprave, opisao je idealnog austrijskog dužnosnika na sljedeći način: ... *čovjek koji savršeno vlada njemačkim jezikom, ali ne posjeduje nikakvu nacionalnu svijest, čak ni njemačku u slučaju da se radi o Nijemcu; čovjek posvećen dinastiji poput slijepog instrumenta bez imalo kritičnosti... Naravno, taj ideal u velikoj mjeri nije bio dostignut. Osobito je dolazio do izražaja u starijim službeničkim i plemenitaškim obiteljima, u kojima je nacionalni osjećaj bio zakržljao uslijed prelaženja iz jedne zemlje u drugu, što je rezultiralo gubitkom osjećaja pripadnosti. Ti su ljudi tražili slabi nadomjestak za odsutnost pojma o naciji i državi u idealu tzv. Austrijanstva...*¹⁷

Kad je Austrija poslije 1848. modernizirala svoje srednje i visoko školstvo (sa sveučilištima, tehničkim školama, klasičnim gimnazijama, realnim školama i realnim gimnazijama), broj upisa zamjetno je porastao, a to se dogodilo i u najvećem dijelu Zapadne Europe. Materinski jezik učenika u austrijskim gimnazijama i realnim gimnazijama – uključujući elitne katoličke gimnazije poput benediktinskih, pijarističkih i isusovačkih – bio je školske godine 1909./10. u postocima sljedeći: 37,4% njemački; 28,0% poljski (!); 17,3% češki; 8,2% ukrajinski; 3,2% slovenski; 3,1% talijanski; 1,4% srpsko-hrvatski; 1,1% rumunjski. U razdoblju između 1850. i 1910. broj studenata na austrijskim visokoškolskim ustanovama, posebice tehničkim, rastao je brže nego na pruskima. Pristup sveučilištu dobila je niža srednja klasa i socijalni proizvodi društva povećali su se i intenzivnije di-

¹⁶ William M. JOHNSTON, *The Austrian Mind. An Intellectual and Social History, 1848-1938* (Berkeley – Los Angeles – London, 1972.), pp. 50-56; cf. István DEÁK, *Beyond Nationalism. A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps, 1848-1918* (New York – Oxford, 1990.).

¹⁷ Oscar JÁSZI, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy* (Chicago, 1961.), p. 164; cf. Ernst BRUCKMÜLLER, *Sozialgeschichte Österreichs* (Wien – München, 2001.).

ferencirali s obzirom na obuku i zanimanja koja su proizlazila iz nje. Govornici njemačkog jezika bili su u visokom školstvu zastupljeniji zahvaljujući dugogodišnjoj društvenoj, ekonomskoj i političkoj prednosti koju su uživali u odnosu na ostale etničke skupine. Unatoč tomu, mogućnost upisa slabije je iskoristilo seosko i obrtničko stanovništvo njemačkoga govornog područja u alpskim pokrajinama nego stanovnici Donje Austrije, Češke, Moravske i Šleske, i to uslijed sporijeg ekonomskog napretka, prevladavajućih tradicionalnih vrijednosti i veće udaljenosti od obrazovnih ustanova. No studenti njemačkoga govornog područja (uključujući Židove) mogli su studirati na sveučilištima u Beču, Grazu, Innsbrucku, Pragu (njemačkom dijelu) i Černovcima (na pravnim i filozofskim fakultetima), dok je češki jezik bio u uporabi u češkom dijelu Sveučilišta *Karl-Ferdinand*, poljski na sveučilištima u Krakovu i Lavovu, a rumunjski na teološkom fakultetu u Černovcima. Poslije 1900. postojalo je sedam austrijskih visokih tehničkih škola: u Beču, Pragu (češka i njemačka), Brnu (češka i njemačka), Grazu i Lavovu (poljska). Dok su Pešta, Kolozsvár, Debrecen i Požun (Bratislava) imali mađarska sveučilišta, a Zagreb hrvatsko sveučilište, Talijani, Slovenci, Srbi, Slovaci, Ukrajinci i Rumunji nisu imali mogućnost studiranja na vlastitom jeziku. Stoga su Talijani zahtijevali otvaranje sveučilišta u Trstu, Slovenci u Ljubljani, a Ukrajinci u Lavovu.¹⁸

Iskustva nenjemačkih i nemađarskih „narodnosti“ bila su različita. Hrvati katolici i Srbi pravoslavci ne razlikuju se samo po shvaćanju kršćanstva i po pismu (latiničko nasuprot ćiriličkom), iako govore gotovo jednakim jezicima temeljenima na štokavskoj osnovici, nego i po tomu što su stoljećima živjeli pod različitim, ali stranom vlašću. Hrvati su od kasnog srednjeg vijeka bili pod vlašću Ugarske i Venecije, a od 1526. (odnosno od 1797.) pod habsburškom vlašću; zbog čega im je u povijesnom smislu pogled bio usmjeren prema sjeveru – prema Budimpešti, Beču i Veneciji, a hrvatsko plemstvo i hrvatsko građanstvo koegzistirali su s Mađarima, Austrijancima i Mlečanima. Srbi su od 15. stoljeća pripadali Osmanskom Carstvu, no za njih je suživot bio obilježen stalnim epizodama oružanog otpora i masovnog bježanja u Austriju. Pa ipak su 1848./49. Hrvati i Srbi – pod vodstvom bana Jelačića i patrijarha Rajačića – zajedno djelovali protiv mađarske vlade i njezina protuhabsburškog otpora. Međutim, od 1850-ih, kad je središte srpske politike preseljeno u Beograd, srpski politički vođe poput Ilije Garašanina počeli su razmatrati planove (*Načertanije*, 1844.) srpske ekspanzije u svrhu stvaranja „srpsko-slavenskoga carstva“. Nasuprot toj ideo-

¹⁸ Gary B. COHEN, *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria* (West Lafayette, Indiana, 1996.), pp. 75-83; LUTZ, *Habsburg und Preußen*, p. 149; cf. *Dějiny university Karlovy* [History of the Charles University], vol. III, 1802-1918, ed. by Jan HAVRÁNEK (Praha, 1997).

logiji, ali i nasuprot Habsburgovcima, hrvatski ideolozi Ante Starčević i Eugen Kvaternik zahtijevali su ostvarenje stoljetnog državnog prava hrvatskog naroda nad teritorijem srednjovjekovne Hrvatske. Stoga je Starčevićeva Stranka prava postala glavnim nositeljem hrvatskog otpora Austro-ugarskoj nagodbi iz 1867. i Hrvatsko-ugarskoj nagodbi iz 1868. Ne iznenađuje činjenica da je polarizacija između hrvatskih i srpskih državotvornih ideja dostigla svoj vrhunac na pitanju pripadnosti Bosne i Hercegovine.¹⁹

Od 1875. „Istočno pitanje“ zaokupljalo je pažnju austrougarske diplomacije. Na Berlinskom kongresu održanom u srpnju 1878., grof Andrassy uspio je dobiti pravo na okupaciju osmanskih pokrajina Bosne i Hercegovine. Godinu dana kasnije potpisao je dvojni savez s Bismarckom, povežavši sigurnost Austro-Ugarske s najvećom europskom vojnom silom. No balkanska je politika dovela do potpunog prekida odnosa s Rusijom nakon 1887. Dok je grof Károlyi Khuen-Héderváry vladao Hrvatskom i Slavonijom vodeći politiku *divide et impera* između Hrvata i Srba i kršćei slabašnu Hrvatsko-ugarsku nagodbu iz 1868., generacija južnoslavenskih studenata iz 1890-ih osnivala je u Pragu i Beču nova društva te je 1906. u Saboru u Zagrebu stvorila Hrvatsko-srpsku koaliciju. Novi ministar vanjskih poslova Alois Lexa von Aehrenthal, zajedno s mađarskom vladom, prijetio je Koaliciji i vladi u Beogradu shvaćajući da bi Srbija mogla odigrati ulogu Pijemonta na Balkanu. Ali kad je grof Aehrenthal u listopadu 1908. objavio aneksiju Bosne i Hercegovine, izazvao je oštre proteste sila Antante, Rusije, Osmanskog Carstva i Srbije. Jedino je Njemačka javno podržala saveznika, produbljujući time jaz između europskih sila. Iako je u siječnju 1909. Kranjska skupština pozdravila aneksiju, nakon izbijanja Prvog balkanskog rata u listopadu 1912. slovenski članovi Carevinskog vijeća (također katolički svećenici Janez Krek i Anton Korošec) izrazili su simpatije za „braću Srbe“. No najveći pisac slovenske moderne, Ivan Cankar, kritički je odbacio te romantičke jugoslavenske sklonosti: *Po krvi smo braća, po jeziku rođaci – po kulturi, koja je plod stoljetnog odvojenog odgoja, manje smo jedni drugima bliski nego seljak iz Gornje Kranjske tirolskom, ili trgovac vinom iz Gorice friulskom.*²⁰

Naposljetku, Austro-Ugarska je imala monarhiju koja je posjedovala neizmjernu kulturnu snagu, uživala poštovanje javnosti te imala državnu birokraciju koja je za-

¹⁹ Ivo BANAC, *The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics* (Ithaca and London, 1984.), pp. 21-91; cf. Robert William SETON-WATSON, *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy* (New York, 1911.).

²⁰ István DIÓSZEGI, *Hungarians in the Ballhausplatz* (Budapest, 1983.), pp. 143-179; Mirjana GROSS, *Die Anfänge des modernen Kroatien. Gesellschaft, Politik und Kultur in Zivil-Kroatien und -Slawonien in den ersten dreißig Jahren nach 1848* (Wien – Köln – Weimar, 1993.), pp. 199-208; Arnold SUPPAN, *Zwischen Adria und Karawanken* (Berlin, 2002.), p. 341.

povijedala na razini odgovarajućoj strogoj građanskoj zakonitosti – to je druga, manje ironična strana Kafkina Dvorca. Beč je, kao rezultat stimulirajućih učinaka etničkog i vjerskog pluralizma, postao vodećim europskim kulturnim velegradom, kolijevkom umjetnosti, filozofije i psihologije te „Mekom medicine“. Isto vrijedi i za glazbu, slikarstvo, književnost i arhitekturu. Teoretičari prava, ekonomisti i sociolozi zagovarali su reforme, a u bečkim kavanama, kazalištima i koncertnim dvoranama poticana je kreativnost i uslužnost. Stoga Beč ne treba doživljavati samo kao konkurenciju Parizu ili Berlinu nego i kao uzor Budimpešti i Pragu. *Budući da je Habsburško Carstvo njegovalo toliko raznolikih miljea, sociologija mislilaca mogla je uroditi bogatom žetvom različitih uvida.*²¹

Unatoč mnogim negativnim zaključcima o situaciji u proljeće 1914., Habsburško Carstvo – prema popisu stanovništva iz 1910. s 51,3 milijuna stanovnika na teritoriju od 676.000 km² – *više ili manje se uspješno i na vremenu prikladan način snalazilo u zapletima zadnjih godina mira... Samo su paničari mislili da se Austro-Ugarska kreće prema ponoru. Monarhija nije predstojala carstvo na rubu raspada*, kao što je možda bio slučaj 1848., 1740. ili 1618. S obzirom na to da najveća prijetnja stabilnosti Carstva nije proizlazila iz sukoba između „imati“ i „nemati“ nego iz mogućeg sukoba unutar vladajućih elita, izgledi za provedbu reforme ustavno nedovoljno uravnotežene dvojne monarhije u istinski parlamentarni sustav bili su slabi. Možda bi uvođenje općeg prava glasa u Ugarskoj i uvođenje prava glasa za žene u cijeloj monarhiji ojačalo snagu seljačkih, kršćansko-socijalnih, socijal-demokratskih i liberalnih stranaka svih nacionalnosti, te bi se posvuda ublažili sukobi između nacionalistički usmjernih intelektualaca. Mnogo je lošije bilo razmišljanje Franza Conrada von Hötzendorfa, načelnika glavnoga stožera, da bi se Habsburška Monarhija mogla spasiti od nezahvalne vanjske situacije preventivnim udarima protiv Italije i Srbije. On nije shvaćao da bi izgubiti još jedan veliki rat moglo dovesti do pitanja života ili smrti.²²

Kad su austrijski nadvojvoda Franjo Ferdinand i njegova supruga Sofija ubijeni u atentatu u Sarajevu 28. lipnja 1914., koji je, na još jedan u nizu Vidovdana, izvršio mladi bosanski Srbin Gavrilo Princip, diplomatski sustav ostavio je vladama dovoljno prostora za političke manevre. Unatoč suvremenim i povijesnim shvaćanjima o naoružanom narodu, čak još i 1913. u Britaniji, Francuskoj i

²¹ John W. BOYER, *Culture and Political Crisis in Vienna. Christian Socialism in Power, 1897-1918* (Chicago, 1995.), p. XI; RUMPLER, *Mitteleuropa*, p. 526; cf. Mythos Großstadt. Architektur und Stadtbaukunst in Zentraleuropa 1890-1937, ed. by Eve Blau and Monika Platzer (München, 1999).

²² Vasilij MELIK, *Wahlen im alten Österreich am Beispiel der Kronländer mit slowenischsprachiger Bevölkerung* (Wien – Köln – Weimar, 1997); Manfred RAUCHENSTEINER, *Der Tod des Doppeladlers. Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg* (Graz – Wien – Köln, 1993.); Aleš SKŘIVAN, *Schwierige Partner. Deutschland und Österreich-Ungarn in der europäischen Politik der Jahre 1906-1914* (Hamburg, 1999.), pp. 376-380.

Njemačkoj bilo je tek više od 1% stanovništva pod oružjem, u Rusiji oko 1%, a u Austro-Ugarskoj i Italiji manje od 1%. Međutim, Ballhausplatz je na atentat reagirao ultimatumom Beogradu, Berlin je Beču dao odriježene ruke, rusko Carsko vijeće odlučilo je podržati Srbiju, Austro-Ugarska je objavila rat Srbiji, Rusija se mobilizirala, Njemačka je – zahvaljujući ratnom planu generala grofa Alfreda Schlieffena – objavila rat Rusiji i Francuskoj, Britanija je objavila rat Njemačkoj, a Austro-Ugarska Rusiji. Vladar i njegovi ministri u Beču i Budimpešti nisu shvatili su da su izazvali europski rat i mobilizirali sve neprijatelje dvojne monarhije. Ali čak je u kolovozu 1914. vladao *neobičan osjećaj da Monarhija možda ipak neće umrijeti, nego da umjesto toga proživljava neobično ponovno rođenje*. Svi narodi, a i sve klase, profesije i vjere ispočetka su dijelile iste osjećaje. Do masovnih je pro-ratnih demonstracija došlo ne samo u Beču, Grazu i Innsbrucku, već također u Budimpešti, Krakovu, Zagrebu i Pragu.²³

Austro-Ugarska je morala voditi više od jednoga rata. S jedne su strane austrougarske oružane snage vodile žestoke bitke protiv ruske vojske u Galiciji, Bukovini, Karpatima i Volinju, protiv srpske vojske u Srbiji i Crnoj Gori, a s druge strane protiv talijanske vojske na Soči i u Južnom Tirolu te protiv rumunjske vojske u Erdelju i Vlaškoj. S obzirom na poraze koje su doživjeli general Conrad u Galiciji i general Potiorek u Srbiji 1914. te s obzirom na njemačku pomoć za napada 1915., njemački je car od rumunjske kampanje u jesen 1916. preuzeo vrhovno zapovjedništvo nad svim snagama Centralnih sila. To nije bio samo trijumf dinastije Hohenzollern nad Habsburgovcima nego i trijumf feldmaršala Paula Hindenburga i generala Ericha Ludendorffa nad austrougarskim vrhovnim vojnim zapovjedništvom. S druge pak strane, rat se pojačavao i unutar same monarhije: gospodarstvo, uprava i samo pravosuđe bili su podvrgnuti ratnom apsolutizmu; nebrojeni progoni zbog veleizdaje provedeni su protiv tisuća Ukrajinaca, Srba, Talijana, Rumunja, Čeha, Slovaka, Slovenaca i Hrvata za navodno pomaganje Rusiji, Srbiji, Italiji i Rumunjskoj – čak i protiv političkih vođa poput Čeha Karela Kramáča, koji je bio osuđen na smrt, no 1917. ga je car Karlo pomilovao. Posebice je u Bosni i Hercegovini veliki broj tzv. „sumnjivih elemenata“ bio izveden pred sud ili odveden u logore; bez provođenja iole ozbiljne sudske istrage mnogo je stotina seljaka, pretežno Srba i Ukrajinaca, strijeljano pred prijekim sudom ner-

²³ Gordon BROOK-SHEPHERD, *The Austrians. A Thousand-year Odyssey* (London, 1996.), pp. 171-172; *Schicksalsjahre Österreichs. Die Erinnerungen und Tagebücher Josef Redlichs 1869-1936*, hg. von Fritz FELLNER and Doris A. CORRADINI, 3 vols. (Wien – Köln – Weimar, 2011.), I, pp. 608-628; Stefan ZWEIG, *Die Welt von Gestern. Erinnerungen eines Europäers* (Stockholm, 1944., 32. Aufl. Frankfurt am Main, 2001.), pp. 246-271; Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a velká válka* [The Czechs, the Bohemian Lands and the Great War] 1914-1918 (Praha, 2001.); Andrej RAHTEN, Ivan SUSTERSIC, *Der ungekrönte Herzog von Krain* (Wien, 2012.), pp. 271-314.

voznih časnika; austrougarske su pukovnije okružile i spalile čitava ukrajinska sela zato što je slavensko stanovništvo smatrano opasnim. Nisu samo slavenski i rumunjski vojnici počeli pružati otpor ratu protivnom njihovim nacionalnim osjećajima već su čak njemački i mađarski seljaci i radnici u sivim uniformama počeli shvaćati da su više topovsko meso nego dragovoljni borci.²⁴

U Prvom svjetskom ratu sudjelovao je najveći broj vojne sile u povijesti: na vrhuncu ratne mobilizacije aktivno se borilo više od 13% francuskog i njemačkog stanovništva, više od 9% britanskog, više od 8% talijanskog, malo iznad 7% austrougarskog te malo ispod 7% ruskog. Do kraja Prvog svjetskog rata u studenom 1918. više od 9,5 milijuna aktivnih vojnika izgubilo je život: otprilike 2,037 milijuna Nijemaca, 1,811 milijuna Rusa, 1,217 milijuna žitelja Austro-Ugarske, 1,327 milijuna Francuza, 804.000 žitelja Osmanskog Carstva, 715.000 Britanaca, 578.000 Talijana, 278.000 Srba i Crnogoraca te 250.000 Rumunja. Moralni proturatni gnjev našao je svoj strastveni izražaj u monumentalnom remek-djelu Karla Krausa naslovljenom „Posljednji dani čovječanstva“ (*Die letzten Tage der Menschheit*), napisanom u kobnim godinama od 1915. do 1917., koje je, naravno, objavljeno tek 1922. Bečki pjesnik i kritičar tvrdio je da su se ljudi borili zbog šovinističke propagande cenzuriranog ili ciničnog tiska, a rat je uglavnom prikazao kao *kriminalnu zavjeru vojnih pustolova i pohlepnih poslovnih ljudi, svjesnu konspirativnu zavjeru nitkova i idiota protiv naroda*.²⁵

Nakon što su boljševici pristali na prekid vatre, u veljači i ožujku 1918. centralne sile potpisale su mirovne sporazume u Brest-Litovsku s Ukrajinom i Sovjetskom Rusijom. Propašću Ruskog Carstva Njemačka je na osam mjeseci postala dominantnom silom u Istočnoj Europi. Budući da je austrougarski ministar vanjskih poslova grof Ottokar Czernin izazvao premijera Clemenceaua da se službeno očituje o tzv. Sixtusovu pismu, tajnoj ponudi separatnog mira cara Karla I., sudbina dvojne monarhije ovisila je o vojnoj sreći Njemačke. Dana 12. svibnja 1918. u gradu Spa carevi Wilhelm II. i Karlo I. potpisali su *bliski i dugoročni sporazum između dvaju carstava o vojnom savezu i najvećoj mogućoj gospodarskoj suradnji*. Stoga je 30. svibnja 1918. američki državni tajnik Robert Lansing odlučio sljedeće: *Habsburška Monarhija očigledno je postala njemačkim satelitom. Ona mora kao carstvo nestati*. Kad je u kolovozu 1918. moral u njemačkoj vojsci počeo opadati, postalo je jasno da Njemačka više ne može u ratu pobijediti. Stoga je,

²⁴ JÁSZI, Dissolution, pp. 14-20; ZBYNEK A. B. ZEMAN, *The Break-Up of the Habsburg Empire, 1914-1918. A Study in National and Social Revolution* (London, 1961.); Solomon WANK, *The Nationalities Question in the Habsburg Monarchy: Reflections on the Historical Record* (Center for Austrian Studies, Working Paper 93-3, Minneapolis, 1993); cf. Miroslav KRLEŽA, *Hrvatski bog Mars* [Der kroatische Gott Mars] (Graz – Wien – Köln, 1964.).

²⁵ Karl KRAUS, *Die letzten Tage der Menschheit* (Wien, 1922.).

kad su Nijemci predsjedniku Wilsonu predložili primirje, Zajedničko vijeće ministara u Beču učinilo to isto, tražeći mirovne pregovore temeljene na 14 Wilsonovih točaka. No Wilson je obavijestio posljednjeg ministra vanjskih poslova, grofa Gyulu Andrásyja mlađeg, da su se okolnosti promijenile. Austrougarska vojska raspala se uslijed povlačenja mađarskih, hrvatskih, bosanskih, poljskih, čeških, ali i njemačko-austrijskih pukovnija, koje su jednostavno odlučile krenuti kući, odbivši pružiti otpor zadnjem talijanskom napadu kod Vittorija Veneta. Na domaćoj je bojišnici svatko proglasio svoju neovisnost: Poljska (7. listopada); Čehoslovačka (28. listopada); Država Slovenaca, Hrvata i Srba (29. listopada); Mađarska (31. listopada); Zapadna Ukrajinska Republika (1. studenoga); a 21. listopada „Privremena narodna skupština“ u Beču počela je pripremati teren za „Neovisnu Njemačku-Austriju“ utemeljenu na političko-povijesnoj individualnosti starih pokrajina.²⁶

Do 31. listopada, kad su ugovoreni uvjeti primirja, nijedna od sila Antante još nije ušla na teritorij Austro-Ugarske. Stoga je primirjem potpisanim 3. studenoga 1918. u villi Giusti u Padovi određeno povlačenje austrougarskih trupa ne samo sa svih okupiranih teritorija u sjevernoj Italiji, na Balkanu i u Istočnoj Europi nego i s Brennera; potpuna demobilizacija carske vojske i njezino smanjivanje na mirnodopski opseg od maksimalno dvadeset divizija; a u međuvremenu pravo sila Antante da *se slobodno kreću unutar Austro-Ugarske i okupiraju strateške točke*. Predstavnik Austrije, general-bojnik von Weber, nije imao drugog izbora nego da prihvati uvjete – čak i uvjet talijanskog zapovjednika generala Diaza da dogovoreno vrijeme primirja nastupa za dvadeset i četiri sata. Tako je oko 350.000 austrougarskih vojnika, koji su, prema zapovijedi, odložili oružje 3. studenoga poslijepodne, postalo ratnim zarobljenicima poslijepodne idućega dana. Car i kralj Karlo i više od 600 godina habsburške vladavine postali su preko noći nevažni. Habsburška Srednja Europa sa svojom baroknom kulturom, svojim civilizacijskim razvojem i zaštitom manjina od rastućeg nacionalizma došla je do svoga kraja, iako su je Robert Musil u *Kakaniji* i Josef Roth u romanu *Radetzky Marsch* učinili u književnosti besmrtnom.²⁷

²⁶ Alan SKED, *The Decline and Fall of the Habsburg Empire, 1815-1918* (London, 1989), pp. 258-264.

²⁷ Mária ORMOS, *From Padua to the Trianon 1918-1920* (Boulder, Col., 1990), pp. 32-62; Brook-Shepherd, *The Austrians*, pp. 222-224.

Was Austria–Hungary condemned to fail?

Summary

Essential features of the Habsburg Monarchy, which held the name of Austrian Empire as of 1804 and Austro–Hungarian Monarchy as of 1867, were multi-ethnicity, multi-lingualism and multi-culturalism. Its internal borders did however not correspond with the cultural and national ones. The basic weakness of the Habsburg Monarchy was the following: only five out of its twelve major nations lived within its borders, whilst the rest mostly lived out of the state borders.

Following the new reorganisation of Europe defined at the Congress of Vienna 1814–15, Austrian Empire remained the central power of the continental balance system, yet Austria and its state chancellor, Prince of Metternich, were too weak to effectively assume this role.

Though Austria was in 1848 exposed to the attack of a combination of liberalism and nationalism, its existence was not endangered, as it was the case in 1618 or 1740. Austrian Empire adopted liberal institutions and was transformed into a centralised state, thus embracing the integration of all Germans as its goal. In 1866, after the defeat in the war with Prussia, German and Austrian intellectuals continued to be preoccupied with the problem of German national identity, whilst Vienna as the centre accepted Austro–Hungarian dualism established in 1867, and acknowledged German and Hungarian hegemony over Slavic peoples as guarantee that the Habsburg Monarchy would continue to be a great power.

After dualism had been introduced in the Austrian part of the Habsburg Monarchy, an administrative system based on the principles of moderate liberalism was established. Major threat to the stability of the Empire arose not from social conflicts, but from a potential conflict among the ruling elites; the prospects of reforming the constitutionally inadequately balanced dual monarchy into a real parliamentary system were however too poor. The introduction of universal vote right in Hungary and vote right for women at state level in the Monarchy would possibly have reinforced the strength of peasant, Christian-social, social-democratic and liberal parties of all nationalities, and tempered the conflicts among nationalist intellectuals.

Modernisation rose in Austro–Hungary, yet not uniformly in all parts of the territory – Austrian and Czech lands experienced the strongest development. After 1848, the number of secondary-school students increased significantly, and even members of the lower middle class were allowed to acquire academic education. Languages used at universities were German and Hungarian; while at the one in Zagreb, it was Croatian. As a result of stimulating effects of religious and ethnic pluralism, Vienna became the leading European cultural metropolis, the cradle of the arts, philosophy and psychology, as well as the *centre of medicine*. The same applied to music, fine arts, literature and architecture.

The army and the bureaucracy represented the unity of the Habsburg Monarchy in the sense of *Austria*. The mission of the bureaucracy was – it seemed – the expansion of uniformity across the Empire, whereby western influence was conveyed to non-German peoples, as was discipline regarding obeying the emperor's edicts.

In 1848, Croats and Serbs fought in the Habsburg Monarchy together against Hungarians; however, after in the 1850s the centre of Serbian politics was moved to Serbia, Serbian politicians initiated the policy of restoration of Serbian Empire. Croatian and Serbian policies came into conflict occasionally, in particularly following the Austro–Hungarian occupation of Bosnia and Herzegovina in 1878. After in 1903 Serbia had left the union with Austro–Hungary, the Croatian–Serbian coalition was established in 1906 in Zagreb. Austro–Hungarian authorities saw in this – especially after the Balkan Wars 1912–1913, in which Serbia expe-

rienced territorial expansion – the danger of Serbia assuming the role of Piedmont in the Balkans.

After Archduke Francis Ferdinand had been assassinated in Sarajevo in 1914, the diplomatic system left sufficient space for political manoeuvres to the governments. However, the leadership of the Monarchy reacted by presenting an ultimatum to Serbia. After the Monarchy had proclaimed war with Serbia, alliances were built on both sides. In all the centres of the Monarchy, pro-war demonstrations arose, so that the feeling that the Monarchy was experiencing rebirth prevailed. As the Monarchy was suffering losses, German emperor assumed the commandership over all the Central Powers. Following the outburst of the October Revolution, Russia signed the peace agreement with the Central Powers in 1918; consequently, Germany became the dominant power in Eastern Europe. After the German and Austrian emperors had signed the long-term agreement on close military and economic collaboration, the Entente Powers reached the conclusion that the Habsburg Monarchy had become a German satellite and ought therefore to disappear. Long-lasting war, human losses and economic breakdown led to political and military collapse, so that after the capitulation, the Habsburg Monarchy fell apart.

Keywords: Austria–Hungary; Austrian Empire; nation–nationality–nationalism.